

Zlata Živaković - Kerže

ŽIDOVU U OSIJEKU
(1918. - 1941.)

Židovska Općina Osijek
<http://www.zo-osijek.hr>

Dr. sc. Zlata Živaković-Kerže
ŽIDOVİ U OSIJEKU
(1918.-1941.)

(Prilozi za proučavanje povijesti grada Osijeka)

Za izdavača

Damir Lajoš, dipl. oec.

Odgovorni urednik

Prof. dr. sc. Darko Fischer

Uredništvo

Prof. dr. sc. Darko Fischer

Dragutin Kohn

Damir Lajoš, dipl. oec.

Dr. sc. Zlata Živaković-Kerže

Recenzenti

Dr. sc. Bosiljka Janjatović, Zagreb

Prof. dr. sc. Josip Vrbošić, Osijek

Redaktor

Vladimir Oršanić

Prijevod sažetka na engleski jezik

Romana Čačija, lektorica

Fotografije

Pismohrana Židovske općine Osijek; Zbirka fotografija Muzeja Slavonije u Osijeku

Izdavači

Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod

Židovska općina Osijek

Pauk, Cerna

Grafička priprema

Studio HS internet d. o. o., Osijek

Tisak

Pauk, Cerna

ISBN 953-6659-22-0

Zlata Živaković - Kerie

**ŽIDOV I U OSIJEKU
(1918.-1941.)**

Osijek, 2005.

Židovska Općina Osijek
<http://www.zo-osijek.hr>

*SJEĆANJE NA ŽIVOT I TRAJANJE ŽIDOVA U OSIJEKU.
"On podiže snagu svome narodu. On proslavlja svete svoje sinove Izraelove
- narod njemu blizak."
Psalam (148:14)*

Židovska Općina Osijek
<http://www.zo-osijek.hr>

RIJEČI UREDNIKA

Knjiga *Židovi u Osijeku (1918. - 1941)* rezultat je naše želje da pokušamo na jednom mjestu dokumentirati dubok trag koji je ostavila nazočnost židovske zajednice u gradu Osijeku u vrijeme svog najplodnijeg djelovanja.

Kod začetka ideje vodilo nas je uvjerenje da, uzevši u obzir utjecaj kojeg su imali Židovi na gospodarski, društveni, kulturni i ini život grada, povijest Osijeka ne može biti potpuna bez ovakvog dokumentarnog prikaza. Smatrali smo da je i krajnje vrijeme za objavljivanje takove povijesne knjige dok još, makar i poodmakloj dobi, žive svjedoci nekih od događaja budući da njihovi iskazi i svjedočenja imaju značajan doprinos za ovu knjigu.

Ovom knjigom tema svakako nije iscrpljena, ona je samo jedan od priloga za daljnja istraživanja o povijesti Židova u Osijeku. Stoga se najiskrenije nadamo da će izdavanje ove knjige potaknuti daljnja istraživanja i objavljivanje radova na ovu i slične srodne teme.

Zahvaljujemo na golemom trudu i zalaganju prvenstveno autorici dr. sc. *Zlati Živaković-Kerže*, višoj znanstvenoj suradnici, te brojnim suradnicima koji su pomogli ostvarenju ove zamisli. Istodobno budućim čitateljima želimo da uživaju u ovom djelu barem onoliko koliko smo mi uživali radeći na njenom stvaranju.

No, iako su se autorica i urednici trudili da u knjigu uvrste točne i vjerodostojne podatke vjerojatno su se potkrale i neke pogreške. Stoga ćemo biti zahvalni onim čitateljima koji će na njih ukazati.

Urednici izdanja:

Prof. dr. sc. Darko Fischer

Damir Lajoš, predsjednik Općine

PREDGOVOR

Više od dva i pol stoljeća prohujalih u djelovanju jedne etničke skupine pozornosti je vrijedno razdoblje. Mnogo se toga dogodilo, a štošta od onoga što se zamišljalo za budućnost, nije se ostvarilo. U takvom razmišljanju sazrela je 2004. godine u Židovskoj općini Osijek ideja da se istraži i napiše povijest osječkih Židova, koji su od 18. stoljeća do proljeća 1941. u gradu, uz desnu obalu Drave, snažno djelovali te ostavili trajni pečat u gospodarstvu (obrtu, trgovini, industriji, bankarstvu) te u društvenim, kulturnim, prosvjetnim, sportskim i inim djelatnostima (kao odvjetnici, liječnici, inženjeri, farmaceuti, glumci, glazbenici, umjetnici, profesori, novinari, sportaši...).

Prihvativši početkom 2004. ponudu Židovske općine Osijek da napišem i opišem povijest osječkih Židova u razdoblju od 1918. do 1941. godine, valjalo mi se suočiti s opsežnom, a do sada neobjavljenom arhivskom građom pohranjenom u pismohrani osječke Židovske općine, Državnom arhivu u Osijeku, Državnom arhivu Hrvatske u Zagrebu, Jevrejskom muzeju u Beogradu, te pročitati onodobni osječki i hrvatski tisak u Hemeroteci Muzeja Slavonije u Osijeku i Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Vrela je mnogo, a objavljenih radova i knjiga na temu stvaranja i stradanja osječkih Židova gotovo i nema. Znači li to da je ta tema u osječkoj, pa čak i u široj hrvatskoj, historiografiji zanemarena i/ili da tek slijede opsežna istraživanja kojima bi, nadam se, ova knjiga mogla biti jedan od temelja za daljnje istraživačke napore.

Sada, kada je ova knjiga pred javnošću, nadam se da će se čitatelji, i stručni i obični, s obzirom na njenu dokumentarnu značajku, složiti sa mnom da se povijest ponavlja i da knjiga tek ostavlja ljudskoj radoznalosti da procjenjuje kakva je bila prošlost te kakova bi mogla biti budućnost koju svijet očekuje. U tom pogledu ova knjiga možda može biti priručnik / podsjetnik; neka se pamti, neka se uspoređuje! Pogotovu, jer je ova monografija jedna vrsta spomena na sve pa i na one koji u njoj i nisu izrijekom spomenuti.

Budući da je trebalo mnogo zapisa truda i kolegijalne pomoći da se zapisi ožive i prikaže vrijeme u kojem su živjeli stvarali, te u godinama Drugoga svjetskoga rata stradali osječki Židovi (što će se obraditi u narednoj knjizi) zahvaljujem kolegicama i kolegama u Državnom arhivu u Osijeku, Državnom arhivu Hrvatske u Zagrebu, Jevrejskom muzeju u Beogradu, Hemeroteci Muzeja Slavonije u Osijeku, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu na maru kojim su mi - dok je trajalo istraživanje - pronalazili i donosili arhivsko gradivo, onodobni tisak i traženu literaturu. I taj njihov doprinos i doprinos osoba čija su sjećanja također bila poticajna i utkana u ovu knjigu.

Autorica

Dr. sc. Zlata Živaković-Kerže

OSIJEK U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

Osijek¹ je do 1918. bio, iza Zagreba, najveći grad u Hrvatskoj. Smješten u pitomoj slavonskoj ravnici, na povišenoj terasi, na mjestu gdje se ona najviše približila južnoj obali Drave, 20-ak km od njezina ušća u Dunav, vezan je uz rijeku, koja mu je omogućila da bude značajna ljudska naseobina na tom području. Nalazi se na vrlo značajnom raskrižju cesta i željezničkih putova, te je zadržao i u međuratnom razdoblju (od kraja Prvog do početka Drugog svjetskoga rata), u kojem je dravsko područje postalo granično prema Mađarskoj, ulogu istaknutog trgovačkog i prometnog središta preko kojega se trgovalo od sjevera prema jugu, od istoka prema zapadu i obratno.²

Nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca³ nastupilo je u Osijeku vrijeme gospodarske nestabilnosti, oskudice i društvenog previranja. U svojim je granicama nova država okupila zemlje s različitim ekonomsko-socijalnim odnosima, oblikovanim u dotadašnjem odvojenom razvoju u sastavu drugih država, što se uvelike odrazilo i na poslovanje i djelovanje osječkih, posebice židovskih, privrednih krugova (prijelazno gospodarstvo, sklapanje trgovačkih ugovora sa susjednim državama, nova porezna, prometna, carinska, novčana i ine politike). Privredni su krugovi s ove strane Drave morali svoje poslovanje prilagoditi novonastalim prilikama u kojima su se važna privredna središta u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji (Beč, Budimpešta, Pečuh, Villany, Barcs, Craz, Prag i drugi gradovi), s kojima su imali čvrste veze u unutrašnjoj trgovini, financijama i industrijskom poduzetništvu, sada bila s druge strane granice, a nekadašnje inozemstvo - područja Srbije, Crne Gore i Makedonije - postalo tuzemstvo.⁴

Samo nekoliko godina nakon Prvoga svjetskoga rata, oporavljan od antropogene ratne katastrofe, koja je narušila privredna i demografska kretanja, Osijek je zbog svog povoljnog geopolitičkog položaja izvanagrarno-trgovačko-prometnog središta istočnoga dijela Hrvatske - zahvaljujući potrebama i mogućnostima prometovanja u Podunavlju, osobito

¹Iako jedinstven slobodni kraljevski grad i nadalje se osjećala teritorijalna razdijeljenost između Gornjeg grada, Tvrđe, Novoga grada i Donjega grada. "Naredba bana Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije" 31. ožujka 1908. uredila je židovske bogoštovne općine pa je Bogoštovna židovska općina Gornji grad obuhvaćala Osijek-Gornji grad, Osijek-Tvrđu, Upravnu općinu Tenju (mjesto južno od Osijeka) upravnog kotara Osijek, te Upravnu općinu Retfala (općina zapadno od Osijeka) upravnog kotara Osijek. Bogoštovna židovska općina Donji grad obuhvaćala je Osijek-Donji grad i Osijek-Novi grad.

²Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve - Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Osijek, 1999., 10, 20-22.

³Kraljevstvo/Kraljevina SHS nastala 1. prosinca 1918. ujedinjenjem "Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Početkom 1929. promijenila je naziv u Kraljevina Jugoslavija. (Vidi opširnije: Ljubo BOBAN, *Hrvatske granice 1918-1991*, Zagreb, 1992., 14-16.)

⁴Stanko ANDRIĆ, *Slavonija- sažeti vodi prirodni i kulturno-povijesni zanimljivosti*, Zagreb, 2004., 13-24.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, "Nezaposlenost u Hrvatskoj od vremena velike svjetske krize i javni radovi" *Ekonomski i ekohistorijski časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Zagreb-Samobor, 2005., 102, 103.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868. - 1918.)*, Osijek, 1997.

s obzirom na promet ljudi i roba između Sredozemlja i Podunavlja, samoga podunavskog bazena i srednjoeuropskih gospodarskih središta - pružao pogodnosti za rad i suživot ljudi različitih narodnosti i vjera. No, pri tome nije bilo lako i jednostavno zadržati primat upravnog⁵, privrednog, prosvjetnog, zdravstvenog, kulturnog i sportskog središta Slavonije, Srijema i Baranje⁶, jer su od kraja 20-ih godina 20. stoljeća iz Osječke oblasti⁷, kojoj je Osijek bio središte, izdvojeni kotarevi Vinkovci, Vukovar i Županja, područja koja su cestama i željezničkim prometnicama inače povezana s Osijekom.

Središte Gornjega grada

U Osijeku je i nadalje središte Trgovačko-obrtničke komore, koja je u međuratnom razdoblju preustrojena u Komoru za trgovinu, obrt i industriju s 4 odjela, a od jeseni 1932. odlukom Ministarstva trgovine i industrije djelovala je kao Obrtnička komora i Trgovačko-industrijska komora. U gradu su prometna skladišta, tvornica šibica, dvije tvornice pokućstva, tri velika i dva srednja paromlina, ljevaonica željeza, šećerana, dvije pivovare, tvornica lana,

⁵Osijek je bio sjedište Osječke oblasti, kao i oblasne skupštine, dakle velikog župana i njegovog upravnog aparata, kao i svih samoupravnih tijela. Osječka oblast bila je jedna od 33 uspostavljenih u Kraljevini SHS. Sastojala se od 19 kotara. (Vidi opširnije: Josip VRBOŠIĆ, « Osijek kao upravno središte Slavonije», *Od turskog do suvremenog Osijeka*, (gl. urednik Julijo Martinčić), Osijek, 1996, 279-281.).

⁶Trianonskim mirovnim ugovorom potpisanim 4. lipnja 1920. u dvorcu Trianonu (u Versaillesu) između Mađarske i zemalja Antante, a na temelju Wilsonovih točaka, Mađarska je izgubila oko 70% područja Ugarske. Kraljevini SHS priključeni su dijelovi Banata, Bačke, Baranje te Međimurje i Prekomurje; Rumunjska je dobila Transilvaniju, a Čehoslovačka Slovačku. (Vidi: *Hrvatski obiteljski leksikon Trak-Ž*, Zagreb, 2005., 23.

⁷Osječku je oblast činilo cijelo područje bivše Virovitičke i Požeške županije, kotar Darda iz Baranje, te iz Bačke kotar Apatin.

tvornica kandita, tvornica sapuna, više drugih poduzeća, nekoliko novčarskih i srodnih društava (banaka ili štedionica, osiguravajuća društva i njihove podružnice), veletrgovine, te preko 1.000 obrtnika; 6 je željezničkih postaja i tri riječno-brodarske postaje. Brojne su odvjjetničke kancelarije, ljekarnice, zdravstvene ustanove, pučke škole, gimnazije, bolnica, muzej, kazalište, kulturna i sportska društva te različiti klubovi.⁸

Svjetska ekonomska kriza 1930. odrazila se diljem Kraljevine. Zbivanja u državnom privrednom poslovanju te centralizacija svekolike uprave i gospodarstva označili su početak kraja ekonomskog napretka hrvatskog područja, pa tako i Osijek. Već sljedeće godine dogodio se katastrofalni financijski slom u Hrvatskoj, nakon više od 80 godina gospodarskog uspona. Ali, opći privredni trendovi bili su nezaustavljivi pa u potonjim godinama gospodarstvo ponovo oživljava; otvaraju se veletrgovine i nove obrtničke radionice, razvija proizvodnja većih ili manjih tvornica.⁹

U Osijeku je svojim razvojem industrijska proizvodnja utjecala u takovim prilikama i na porast stanovništva i širenje urbanih dijelova grada.

Županijska ulica

⁸Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Gospodarski razvoj", *Od turskog do suvremenog...*, n. dj, 287-298.

⁹Najveći dio tadašnjih Osječana, po materijalnoj osnovi življenja i socijalnoj strukturi, bili su radnici i radnice zaposleni u industrijskim i inim poduzećima te kućna i uredska posluga, koji su sa svojim obiteljima obuhvaćali gotovo polovicu Osječana. Službenički sloj (javni i privatni službenici u privrednim djelatnostima, novčarskim i trgovinsko-prometnim poduzećima ili izvanprivrednim djelatnostima, prosvjeta, zdravstvo, uprava kultura i druge) činili su s obiteljima gotovo četvrtinu gradskoga stanovništva.

I urbanistički i arhitektonski izgled značajno su se promijenili pod utjecajem moderne arhitekture, koja se u Hrvatskoj pojavila 20-ih godina 20. stoljeća. Prostorni razvoj Osijeka usmjeren je na područje istočno od današnje Ulice kardinala Alojzija Stepinca, i to prema jugu između Perivoja kralja Petra Krešimira IV. i željezničke pruge izgradnjom blokova ispunjenih uglavnom stambenim zgradama, s ugođajem rezidencijalnog dijela grada. U četverogodišnjem razdoblju (1922. - 1926.) Tvrđa, jedinstvena urbana cjelina, ostala je bez svojih zidina. Očuvani su samo dijelovi prvog i osmog bastiona te Vodena vrata.¹⁰

Rušenje bedema Tvrđe sa zapadne strane

Na južnoj periferiji grada do 1933. južno od željezničkih tračnica izgrađen je novi gradski dio s 15 ulica gdje je u niskim obiteljskim tipskim zgradama stanovalo uglavnom radništvo pa je taj dio grada nazvan Industrijska četvrt.¹¹

Budući daje završetkom Prvoga svjetskoga rata nastupila dramatična transformacija, velike i brojne promjene, posebice u gospodarstvu i Židovi u Osijeku našli su se u posve novim prilikama zbog prekida snažnih veza s mnogo većim židovskim zajednicama u nekadašnjim austro-ugarskim pokrajinama. Promijenili su se i dotadašnji uvjeti života jer je počelo znatnije zaostajanje Osijeka za Zagrebom. Međutim, i u novonastalim prilikama

¹⁰Viktor AMBRUŠ, "Arhitektura", *Od turskog do suvremenog...*, n. dj, 357-359.; Ive MAŽURAN, *Grad i tvrđava Osijek*, Osijek, 2000., 78-114.

¹¹Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, Osijek, 2001., 119.

Osijek je, zbog povoljnog prometnog položaja, u nekoliko godina potom vrlo brzo osigurao privredni oporavak i uzlet. Cjelokupno gospodarsko djelovanje temeljeno na stoljetnoj tradiciji u privrednom poslovanju (trgovačkom, obrtničkom, industrijskom, novčarskom, prometnom) ojačalo je od 1924. nakon sređivanja monetarnih prilika (stabilizacija dinara) u Kraljevini SHS, tj. potonjoj Kraljevini Jugoslaviji. To je osiguralo osječkom poduzetništvu snažnije djelovanje. Sve se to odrazilo i u djelovanju osječkih Židova na svim poljima života -gospodarskom, društvenom, zdravstvenom, prosvjetnom, kulturnom, humanitarnom, sportskom i drugom.¹²

¹²Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., 71-73.; Igor KARAMAN, *Industrijalizacija građanske Hrvatske 1800-1941.*, Zagreb, 1991., 254.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih...*, n. dj, 52-56, 59-123.

SADRŽAJ

RIJEČI UREDNIKA	6
PREDGOVOR	7
OSIJEK U MEĐURATNOM RAZDOBLJU.....	10
ŽIDOVU U OSIJEKU.....	15
Gospodarski i općedruštveni značaj.....	16
Trgovačka djelatnost.....	18
Obrtnička raznolikost.....	23
Udjel u industrijskoj proizvodnji.....	26
U bankama i novčarskim zavodima.....	30
Kućevlasnici i posjednici nekretnina.....	32
Intelektualna zvanja.....	33
Srednji i niži sloj.....	38
OPĆINSKI ŽIVOT.....	39
Bogoštovne općine - značajna mjesta okupljanja.....	46
Cionistička struja.....	54
Od zamisli do stvarnosti.....	59
Kriza i reorganizacija cionizma.....	63
Podružnica Hašomer Hacaira - Osječki ken.....	66
Vjerski doprinos i davanja.....	70
Različita davanja.....	74
Projekti koji su budili židovske interese.....	85
KULTURNI ŽIVOT.....	90
Gornjogradska čitaonica.....	90
Donjogradska čitaonica.....	93
RAZNOVRSTAN DRUŠTVENI ŽIVOT.....	95
Djevojačko cionističko društvo.....	95
Ferijalni klub židovskih akademičara i abiturijenata.....	96
Židovsko nacionalno društvo (MCO).....	96
Izgradnja čitaonice MCO-a i gombaone.....	99
Židovska gospojinska društva.....	106
Židovska ferijalna kolonija.....	108

Udruženje cionističkih žena (VVIZO).....	112
Klub židovskih žena.....	116
Pogrebno društvo Hevra Kadiša.....	116
SPORTSKI ŽIVOT.....	117
ŽŠGD "Makabi".....	117
Kulturna sekcija "Makabija" rasadište cionizma.....	124
Druga sportska društva.....	125
Ostale aktivnosti.....	126
U slobodnozidarskoj loži "Budnost".....	129
U Rotary klubu Osijek.....	130
PROSVJETNI I SOCIJALNI RAD.....	132
Škola, priredbe, vjeronauk, tečajevi.....	132
Dječji vrtić (Can).....	137
Opskrbilišta (Starački dom).....	138
OBITELJSKI ŽIVOT I OBIČAJI.....	140
Religioznost i tradicija.....	148
1941.- USUSRET GODINAMA STRADANJA.....	155
SAŽETAK.....	158
SUMMARY.....	161
BIOGRAFSKI PODACI ISTAKNUTIJIH OSOBA.....	166
IZ RECENZIJA.....	230
TUMAČ NEKIH HEBREJSKIH IJUDAISTIČKIH POJMOVA.....	234
KRATICE.....	244
LITERATURA I VRELA.....	248

CIP - Katalogizacija u publikaciji
GRADSKA I SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA OSIJEK

UDK 323.15(497.5 Osijek=411.16)

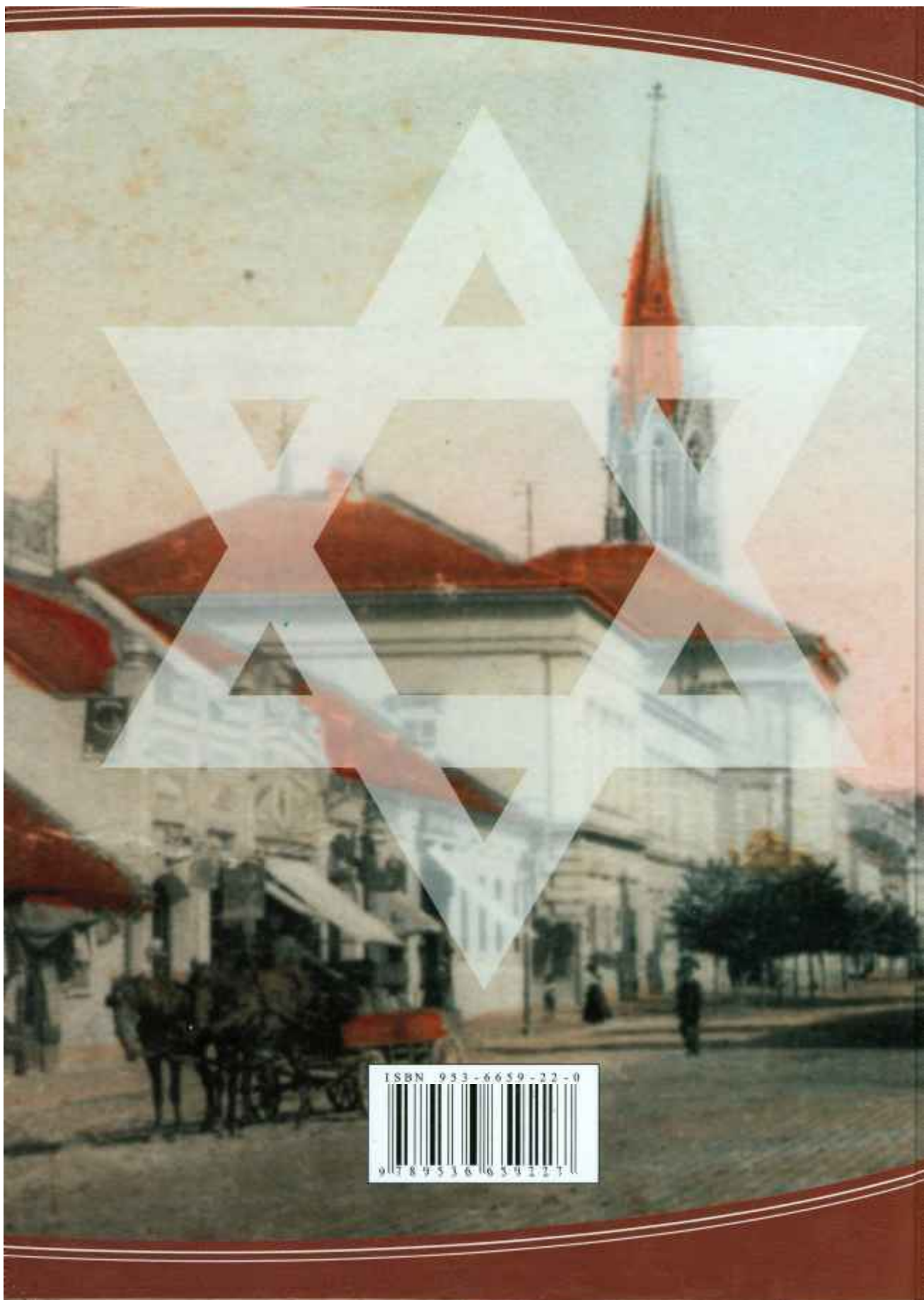
ŽIVAKOVIĆ-Kerže, Zlata

Židovi u Osijeku : (1918.-1941.) /
Zlata Živaković-Kerže ; <prijevod sažetaka
na engleski Romana Čačija>. - Slavonski
Brod : Hrvatski institut za povijest,
Podružnica za povijest Slavonije, Srijema
i Baranje ; Osijek : Židovska općina ;
Cerna : Pauk, 2005.

Bibliografija. - Summary.

ISBN 953-6659-22-0 (Hrvatski institut za
povijest, Podružnica za povijest
Slavonije...)

110602037

Židovska Općina Osijek
<http://www.zo-osijek.hr>